

az életre megkívántató 's valóban hasznos tárgyak' közlése, és tudományos oktatás. Megjelen minden szombaton. Előfizethető reá a' kiadás' helyén kívül minden posta-hivatalnál, könyvtársoknál 's vidéki beszédöknél, kik aztán a' példányokat is kiosztják.

mindennemű

közhasznú ismeretek
terjesztésére.

az egész évi folyamatra valami 110 kömetszésű's külön hozzá csatolt képpel a' beszédöknél csak 5, a' könyvtársoknál 5 for. 30 kr., postán pedig nyomtatott cím alatti elküldéssel 6 forint p. p. Eszterdö' végével csinos boríték járuland hozzá a' foglalai' laistromával.

17.

Második évi folyamata.

(Junius' 13-kán)

II Fridrik.

Ritkán történik az, hogy ki már születésekor népek' uralkodójának leve, szellemi tehetségekkel is annyira megáldassék, hogy ezekkel minden alattvalóját felülmulja, 's így személyes tulajdonságaival érdemelje ember társai felett az uralkodást. Ez a' szerfelett ritka eset valósult II Fridriken, kinek tetteiről, elmésségeiről eddig gyakran közlénk némellyeket, de ezután is gyakran fogunk emlegetni levelünk' folytában, kiapadhatatlan kútfeje lévén ő számtalan oktatmánynak 's elmélkedésnek.

Vasárnap januar' 14. 1712 déltájban született Fridrik Berlinben. Születése igen örvendetes vala, minthogy a' Hohenzollern' nemzetségének trónörökösre volt szüksége Brandenburg-Prussziában. Kamecke és Marthe du Val asszony voltak első nevelői, hetedik esztendőben gr. *Finkenstein* generalhelyettes és *Kalkstein* ezredes vevék által nevelését, mellynek atyja', Fridrik Vilmos', akarhatja szerint katonai irányt kellett venni, és csak mellesleg tudományost, 's ennek többnyire csak titkon történnie; *Duhan* tanítójának sokat köszönhetett e' részben, minthogy Fridrik inkább hajlott a' szép mesterségekhez és tudományokhoz. 1725 kapitánnyá, 1726 őrnaggyá neveztetett 's ugyanezen esztendőben egy granátéros ezredet kapott, 1727 bevégeztetettnek mondatott nevelése 's *Duhan* eleresztetett.

1728 alezredessé lön Fridrik, 's ezen idő óta kezdődék közte 's atyja közt a' kellemetlen viszony, minthogy a' király katonát akart benne látni, nem flautistát és poetát; a' félreértés mindig nőtt, mert Fridrik makaesul állott ellent atyja' vasakarátjának. Fridrik el akarván venni Amália angol hercegnét, ezen szándékában nem sikerül, 's most 19 esztendőben korában tervet csinál az elmenésre. Alkalmat nyujt erre *August* lengyel király' látogatása 1730 a' mühlbergi táborban Szászországban; de annak kérésére, hogy atyját ne

hagyja itt, el késlelteti szándékát, melly szerint Strasburgon, Párison keresztül Londonba akart menni. Fridrik Vilmos eltökélé magát, hogy fija' 's generalisai' kíséretében beútazza déli Németországot; Frankfurtól nem messze egy faluban el akart Fridrik szökni, de az útítársok meggátlák. Egy levele, mellyet *Katthe*hoz irt, hogy Sinzheimban el akar menni, a' király' kezébe jut, 's következése kegyetlen bánás lön. Mint statusfogoly Küstrinbe vitetik, hol *Katte* lefejeztetik 1730 a' király' önkényes parancsára. A' hadi tanács Fridriket is halálra ítélte, minek végrehajtását csak a' szomszéd fejedelmek és a' porosz generálok akadályozták meg. 1731 már mint hadi tanácsnok jelent meg a' neumarki kamara' ülésében, következett esztendőben pedig ezredessé leve. Atyja' cszközlésére házasságra kelt junius' 12. 1733 braunschweig-beverni Elizabeth Kristina fejedelemmel; ugyan azon hónapban *Eugen'* táborába mene mint önkénytes, *Philippsburg* várat a' francia ostrom alól felszabadítandó; néhány hónap múlva visszajött, 's 1735 generalmajor lett.

1740 majus' utolsó napján meghalván Fridrik Vilmos, megtétették neki a' hódolat. November' 15-kén egy levelében a' bécsi udvarhoz kívánja egész Szléziát, 's decemberben 28,000 főből álló táborába megy, melly néhány nap múlva már Szléziában áll, hogy azt Poroszország' követeléséhez képest birtokba vegye. Ekkor kezdődék az első szléziai háboru. *Glogau*, *Brieg*, *Neisse* rohanással megvétetik, *Boroszló* feladatik, 's a' király 1741 januar' 2-kán bémegy. Szlézia megrakatik katonasággal, 's már januar' 26 ismét Berlinben a' király. Angolország és Szakszonია szövetségbe lépnek Poroszország ellen, de *Dessau* Leopold fejedelem féken tartja azokat. Februariusban mindkét részről készülnek a' seregek Szléziában, hol Fridrik az előőrizetet meglátogatván, *Silberberg* és *Frankenstein* közt kevésben múlt hogy el nem fogatott. Martiusban *Neipperg*

előnyomul Olmütztől a' Neisse vár és folyam felé, Fridrik megtámadja *molvitzi* főszállásán 's 2,500 halott és 3000 sebesült veszteséggel győz, az ausztriaiak 7000 halottat, 7 álgjut és 1200 foglyot vesztvén. *Schwerin*, Dessau Leopold, és *Kleist* valának Fridrik generálisai ezen ütközetben. Strehleni táborában fogadja el Fridrik csaknem minden európai hatalmasságok' hódolatit, 's Boroszlóban a' szléczi tartományi hódolatot. Sietve menvén Csehországba, majus' 17. 1742 Chotusitznál és Czaslau városnál megveri az új ellenséges parancsnokot Lotharingiai Károly Sándor herceget. Belminisztere gr. Podewils megköti előlegesen Boroszlóban Mária Theresia' meghatalmazottjával Lord Hyndfordal junius' 11. a' békét, melyet Fridrik megerősít, nyervén általa felső 's alsó Szléczia hercegséget, Glatz grófságot és Katscher morvai kerületet.

1744, hogy, mint mondá, ön méltóságát és Németország' nyugodalmát biztosítsa, szövetségbe lép Franciaországgal, a' hesseni landgróffal, a' württembergi herceggel, kölni és pfaltzi választóval 's a' bambergi püspökkel Frankfurtban, VII Károly császárhoz kapcsolódik, 's megújítja 80,000 emberből és a' császári segédseregekből álló táborral aug. 15 a' második szléczi háborut Csehországban. Septem. 16. 12000 ausztriai adja meg magát generál gr. *Harsch* alatt Prágában, mindazáltal Fridrik visszavonul az erősebb ausztriaiak előtt Szlécziába. VII Károly császár meghalt, Bajorország meggyőzetett és békét kötött. Már januar' 8. Angol-Holland- és Szászországgal titkos szövetséget kötö M. Theresia Varsóban, 's ismét sajátjának nyilatkozatá Szlécziát; seregei elfoglalák felső Szlécziát és Koselt, de melyet a' poroszok csakhamar visszanyertek. *Ziethen* megnyeri a' dicsőséges ütközetet Striegau-nál és Hohenfriedbergnél jun. 4. 1745 az ausztriaiakon és szászokon lotharingiai Károly alatt. Sept. 30. Károly, I Ferencz M. Theresia' férjétől küldetvén, 40,000 emberrel megtámadja a' felényi számú poroszokat Sorrnál, Trautenau városhoz közel, és megveretik, de a' burkusok is visszavonulnak Szlécziába nem lévén eleségök. November' 23. négy szász vasas és egy gyalog regimentet ver meg *Ziethen* Hennersdorfnál. *Grünne* generális, kit lotharingiai Károly 10,000 emberrel várt, visszatér Königsbrücktől a' brandenburgi határszélen, egyesül a' fő szász táborral gr. *Rutowsky* alatt Dresdánál, honnan a' lengyel király August Prágába szaladt volt. Lotharingiai Károly Csehországba ment. Leopold elfoglalja Lipsét, egyesül *Lehwaldal* és Dresdához menvén december' 15 megveri *Rutowskyt* *Kesselsdorfnál*. Fridrik három nap múlva bemegy Dres-

dába, hol a' M. Theresia' küldöttje gr. *Harrach* az angol és szász meghatalmazottakkal a' béke iránt alkudozni kezd, 's az december' 25. meg is köttetik, Fridriknek hagyatván Szléczia' birtoka, Szászország' részéről pedig 1 millio tallér hadiköltési kárpótlás ígértetvén, ő meg I Ferenczet, M. Theresia' férjét, császárnak ismervén.

Fridrik ezután az uralkodásnak 's a' tudományok' és művészet' háborítatlan éledeletének szentelé magát. 1756 megtudá, hogy a' bécsi és pétersburgi udvar összeegyezőnek az ő megtámadására. Seregeket küld Pommeriába 's kéri a' császárnét jul. 26. nyilatkozatassa ki szándékát. Háromszori felszólítására silány felelet érkezik. 60,000 porosz Szászországba megyen, Fridrik pedig maga Dresdába, 's ez lön oka a' kivánt hadfolytatásnak. Még a' készüllet alatt bezárá Fridrik a' Piránál elsánczolt szász tábor; gr *Schwerin* bemegy Csehországba. October' 1. megnyeri Fridrik 24,000 emberrel a' lowasitzai ütközetet. October' 16. leteszi 17,000 szász a' fegyvert. A' lengyel király, táborá elfogaiásának tanuja *Struzpennél* és *Königsteinnál*, Varsóba megy.

A' Szászországba ütés a' köznyugodalom' megsértésének tekintették, mely a' cselekvőnek méltósága és birtokai' elvételével vala büntetendő, azon kívül azzal is vádolták Fridrik, hogy a' katholika vallást elnyomja. Ily helyzetben szorosabb szövetséget köt Angolországgal 1757 mint a' versaillesi frigy' ellenkezőjét, de melly szövetségből soha sem nyerhetett nyomos gyámolítást. Az 1757-i német országgyűlés siető executio-táborat rendel a' *hildburghauseni* fejedelem' vezérlete alatt, hogy a' brandenburgi választóra kimondott számkivetést végrehajtsa. Fridrik visszament Dresdába, Pommeriából tartaléksereget von magához, Szlécziába siet, hogy *Schwerin*nel a' táborozásról végezzen, azután ismét Szászország ellen fordul, onnan Prágába, hová *Schwerin* is vezeté szlécziái táborát.

Fridrik táborá most 210,8000 fejből állott. 1757 négy úton mene be Csehországba, hogy Ausztriát meggyőzze, mielőtt Francia- és Svédország ötét megtámadná. Gr. *Königsberg* alatt 20,000 császárit vert ki az elsánczolt *Reichenberg*ből; majus' elején Prágánál győzé meg az ausztriaiakat 24,000 veszteségig, de ő is 18,000et vesztett, kik közöt *Schwerin* tábornok; *Fouqué* és *Winterfeldt* veszedelmesen megsebesültek. Károly hercege Prágának, melyet Fridrik ostromol, megyen 40,000 emberrel, Junius' 18 tartatik a' nagyhirű *kollini* ütközet, Prágától 12 m. földre, melyben a' burkosok hatszor veretnek vissza *Dauntól* 's 60,000 császáriaktól. Fridrik Szászországba megy; a' kollini ütközet fellázítja

a' francziákat, oroszokat, svédeket és birodalmi népeket. Daun egy elsánczolt táborból ki nem csalathatik; ekkor vissza megy Fridrik Bernstadt-ba, 56,000 fejből álló tábort a' *beverni* herczegre biz, maga pedig a' francziák ellen fordul. Sept. 7én *Nádasdy* megtámadja Görliczben a' burkusokat, 's 1200 embert fogyaszt, Winterfeldt maga is sebet kap 's meghal Görliczben másnap. Bevern visszavonja magát Daun és lotharingiai Károly elől Boroszlóig. Fridrik szorult állapotban van most, Erfurtnak tart, hol a' francziák *Soubise* alatt Eisenachba hátrálnak. Seydlitz a' Hildburghauseni princz és *Soubise* alatt 8000 embertől fenyegettetik Erfurt és Gotha közötti állásában, de kiket ő egy mozdulattal visszaszorít. Novemb. 2. Fridrik a' francziák' egyesülő pontjára nyomul Braunsdorf hegyein. *Soubise* megváltoztatja állását; Fridrik pedig *Rossbach*nál táborba száll. Novem. 5. megveretnek a' francziák 's birodalmi népek, noha öszvesen 64,000-et tesznek, 's két napig üldöztetnek Erfurtig. Novem. 12. Schweidnicz vár' oltalmára siet Fridrik, mellyet *Nádasdy* megrohant egy éjjel. Károly herczeg elfoglalja ezen várat, megveri Bevern herczeget 's Boroszlót is beveszi. Fridrik 32 ezer emberrel a' schweidniczi táborba megy. Károly herczeg 60,000 emberrel a' Schweidnicz vizen által megy Berlinnek tartván, de a' leutheni ütközetet megnyeri Fridrik. Ziethen Csehországig üldözi a' császáriakat kik ezen ütközetben 27,000 embert, 116 álgut, 51 zászlót, 4000 szekeret vesztenek, a' poroszok pedig 6,000 embert. Boroszló megadja magát, Daun csak 37,000 embert visz Csehországba. Hat fő ütközet tartatott ez esztendőben.

(Folytatása következik.)

Z i m o n y.

A' Duna' mentében több városokat közlénk már 's közlendünk ezután is, hogy ezen fő folyamunk' parti helyeivel minél inkább megismeressük olvasóinkat. Jelenleg Zimonyt, melly a' katonai határszélnek egyik fő városa, terjesztjük esinos képpel elő, egyuttal ezen határszélről is értekezvén.

A' katonai határszél' területe 360 □ mértföld; lakosainak száma 1,046,000. Eluyulik 227 mértföldnyi hosszúságban a' magyar 's erdélyi határon, a' meddig azt a' török tartomány illeti. Ezen határszélek katonai alkotmánnyal bírnak, katonák 's egyszer'smind földmivelők lévén lakosai. A' statustól örökös használatban birják a' földet, mellyért bizonyos szolgálatokat tesznek, főleg

katonáskodnak, szakadatlan határvonalat képezvén a' törökök ellen. Ily elintézésel a' statusnak mindenkor kész katonasága van, melly békesség' idején semmi költségbe nem kerül. A' határszéli katonaság' száma békeidőn teszen 45,000-et; 1815, a' háboru alatt 62000-re ment fel. Ez a' gyakorlott katonaság mind ellenség' berohanás mind pestis ellen őrizvén saját földjét, azonkívül rendes fizetésért szolgál az országnak. Testi ereje nagy lévén a' határszéli katonának, a' sanyaruságban és inségben állhatatos, hazáját és fejedelmét szereti, becsületre vágyó, kora ifjúságától fogva eleinek példája szerint harezi életmódhoz szokott, eleven, tüzes, elmés, ügyes lövész, 's egy jó katonában megkívántató minden tulajdonságot egyesít magában. A' harmincz esztendő, utóbb a' hét esztendő háboruban fontos szolgálatokat tett, de még többet minden török háboruban. Mindjárt a' franczia revolutio' kezdetén több állott fel innen 100,000 katonánál. Soha sem vesztegettetek meg a' határszéliek fejedelmök ellen, és soha sem tapasztaltatott hűség-telenségök.

A' katonai határszél belső igazgatására nézve is czélirányosan van elintézve. Legfőbb igazgatása a' fő hadi kormány (Generalcommando). Ez alatt áll magában a' tartományban az öt ezred-kormány (Regiment-commando), a' kerületi hatóságokat képezvén, és nem csak a' szoros katonai tárgyakat intézvéen el, hanem a' politikai, gazdasági és törvényszolgáltatási dolgokat is. Felosztatik a' határszél öt generalitásra; ezek 1, az egyesült károlyvári és varasdi; 2, a' horvát és banáthatári; 3, a' péterváradi vagy slávoniai; 4, a' banáti vagy magyar; 5, az erdélyi. Ezen öt generalitásban 1815 három vár, 11 város vagy úgynevezett katonai község, saját magistrattussal, 24 mezőváros vagy stabszálláshely, és 1985 falu számláltatott. A' károlyvári 's varasdi generalitásban legnevezetesebb helyek: *Carlobago*, *Zentha*, *Bellovar*; a' banáti generalitásban: *Petrinia*, *Kostainicza*; a' péterváradi és slávoniai generalitásban: *Ó* és *uj Gradiska*, *Pétervárad*, *Karlovicz*, *Zimony*; a' magyar banáti generalitásban: *Pancsova*, *Karansebes*; az erdélyi generalitásban semmi nevezetes helység nincs.

A' földmivelésen és méhtenyésztésen kívül a' bor- és gyümölcstermesztés is igen üzetik. Len, kender, dohány szinte természetik. Becses ásványokban eléggé gazdag, és már a' rómaiak idejében, kivált a' mai banátban és erdélyi generalitásban, szépen virágzott a' bányászat, de mostanság nem igen fordítatik gond az elrejtett kincs' keresésére. Az ipar alacsony fokon áll, leginkább gyakorlottatik a' lenkészítés, fonás, szü-

vés és főleg némelly faportéka-készítés. Négy főnemzet lakja a határszél, de még egyszer annyi nemzeti különbség vétetik észre a lakosok közt. Legszámosabbak a tótok, azután az oláhok, magyarok, székelyek és németek. Vallásukra nézve legtöbbször nem egyesült görögök és katolikusok. A romaiak idejében részint *Illyriához* és *Pannonia Saviahoz*, részint a Rác birodalomhoz tartozott ez a vidék; 'Sigmund királyunk kezdé legelsőben katonai határszélle képezni, 's ez II Lajos atatt még inkább létegesített, de csak sokkal később, ugymint a károlovi-czi béke után, jutott mostani állapotjára.

Zimony, mellyet képünk eióterjeszt, egy halom tövében fekszik, honnan szép kilátás vagyon, nem messze a Száva' és Duna' összefolyásától, csak egy óranegyednyire a tulnan fekvő *Belgrádtól*, mellyel közösülése fentartatik. Elég helyesen vagyon építve, 7 temploma és kápolnája, 1 klastroma, 1 kórháza, 1200 háza, és a katonaságon kívül 8000 lakosa számláltatik. Fontos kereskedő hely Zimony, 's a törökországból jövő menő portékáknak rakhelye, azért vagyon benne 116 keseskedő ház, 's a belgrádi révén minden nap vásár tartatik legszorosabb vigyázat mellett a pestises ragadványra, 's a török kereskedők korláttal választatnak a magyar kereskedőktől. Zimonyban lakik egy határszéli katonacommando is, és van benne egy nagy sóház a Tiszán máramorosból lejöő kósó' számára. Ez a város 1739 óta épült fel, minekutána Belgrád török hatalomba esett, 's akkor ama városnak csaknem minden katolikus és n. e. görög lakosai ide költöztek. Előbb csak egy vár állott itt, mellyben már *Hunyadi János* lakott.

Hertelendy Gábor altábornagy.

(Vége)

Nem kevésbé nevezetes harezot viselt Hertelendy junius 17, 18 és 19én ismét Lombardiában *Tidon* és *Trebia* folyónál, midőn kormányára bízott osztályával és néhány lovasság-álgyuval az előcsapatot vezérelte. Az első napon az ellenség kitelhető erővel támadá meg seregünket és hevesen munkálkodó álgyuinkat majd nem kikerülhetetlen veszedelembé ejté. Ekkor Hertelendy győzni vagy halni eltökélt elszántsággal teszi az ellentámadást, az álgyukat felmenti, a gyalogságot ezáltal felbátorítja 's annak bámulatos erővel végbevitt győzedelmének eszközlője lett. Más nap az ellenség *Tidon* és *Trebia* közti állásáról tovább költözni váltig nem akart, midőn már későn estve Hertelendy hadiseregünk' bal

szárnyánál őrt állván, vitéz osztályával a francia hadnak tüzes villámi közé szilárd léptekkel vágat, 's azt a Trebia' túl partjára üzve kergeti. — Kétnapi veszteség után sem nyugvék az ellenség 's ujlag a Trebián átjönni 's bal szárnyukat megtámadni indula. Ezen megtámadáskor Hertelendy osztályával és nyolcz álgyuval a folyó' bal partján álla őrt. Eleinte hősünk a nagyobb erő által visszanyomatott 's az ellenség két álgyut el is fogott; de alig közelite a hátul álló császári sereghez, azonnal ezredes kapitánya' és más ezredek' osztályaival csatlakozva ujlag megütközék, a két elfoglalt álgyut vissza nyerte 's a francia sereget másodszor is a folyótúl partjára visszaverte. Itt a győztes bajnok maga is megsebesített.

Vitézsége, hazájához és királyához viseltő tántoríthatatlan hűsége 1800 méltó jutalmát vette. A Jászok', Kúnok' 's Hajduvárosok' kívánata 's ajánlására t. i. Hertelendy az újon felállított nemes Nádor huszár ezrednek kormányzó kapitányává lett. Előtte szép lelkének hajlandóságához képest kellemes pályára nem nyilhaték. A hősek' fényes seregét ez uj vitézekkel szaporítani, a régi magyar bajnokok' hamvait ezekben eleveníteni, oly férjfiakat nevelni, kik a király' 's haza' ellenségin diadalmat venni vagy halni eltökélve legyenek, ez volt minden törekedésének foglalatja. — 1801 a magyar bajnok' legdrágább kincsét nyeré el, Maria Theresia rendé kis keresztével tiszteltetvén meg. Ezen alkalommal herceg *Liechtenstein* János és báró *Melas* hadivezéreik következő leveleikkel tisztelék meg:

Az első németből fordítva így hangzik:

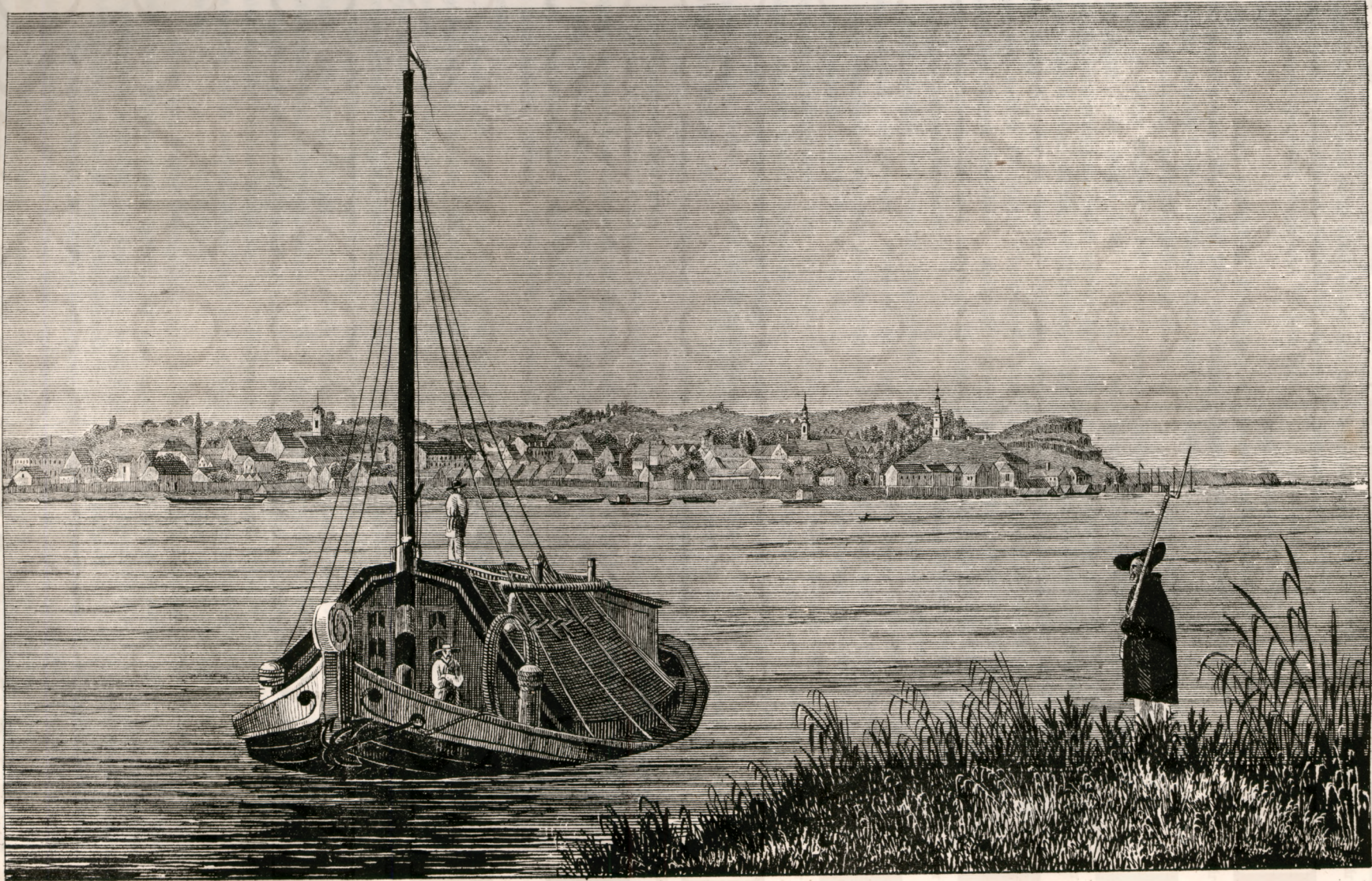
„Szeretett ezredes kapitány úr! kimondhatatlanul örvendek, hogy Mária Theresia vitézei közé emeltetése által arról meggyőződött, hogy Ő Felsége az igaz érdemet megjutalmazni tudja. Mindenkor örvendezve emlékezem meg, ha szerencséje előmozdításában parányi részem volt; annyival is inkább, mivel ez által csak bajnoki érdemeihez illő igazság szolgáltatott ki. — Többire magamat további emlékezetébe ajánlva, minden tisztelettel maradok kész jóakarója. Losdorf sept. 17-dikén 1801. Liechtenstein János herceg.“

Hasonló ehhez a másik:

„Különösen tisztelt ezredes kapitány úr! Nem az én ajánlatom és szószóllásom azok, melyek Nagyságodat Mária Theresia rendének vitézei közé emelék: hanem tulajdon régi, 's szinte már megöszült érdemei; a melyek újabb dicső tettei által csak nevedtek, és nekem alkalmat adának, hogy azokat Ő Felsége' kegyes színe elébe terjeszthessem. — Nincs egyéb hátra részemről, mint hogy élénken meghatott érzékenységgem mellett

II. Fridrik.

Limonny.

forró részvétemet kijelentsem, 's buzgó baráti esókom 's örvendezésem által arról bizonyossá tegyem, hogy a' legmélyebb tisztelettel maradok Nagyságodnak tisztelője. Prága sept. 16-kán 1801. Melas.“

Alig viselé négy esztendeig Hertelendy a' Nádor ezred' kormányát, midőn 1805 ujra kiűtött a' haború' pusztító lángja. Ulm-nál, ama' szerencsétlen ütközetben, különbözteték meg először is magokat a' Nádor huszárok, kik ámbár tetemes veszteséggel, de mégis jeles vitézséggel és dicséretes elszántsággal, halni inkább mint idegennek rabjává lenni készek, vérig harczolva magokat kivágták. Az itt tündöklő vitézsége Hertelendynek szólítá fel lantos *Csokonainkat* ama' nemzeti hős dalnak éneklésére, mellynek minden versében Hertelendy' lelkének nagysága hű ecsettel elevenen lefestve találtatik.

Mind ezekért 1808' elején brigadiernak és táborőrnagynak neveztetett. Szomoru hír vala ez vitéz ezredének, mert nem annyira kapitányától mint szeretett atyjától kelle megválnia. Felolvastaték ez alkalommal ő cs. k. magassága országunk' szeretve tisztelt Nádorának levele, mellyre Hertelendyt érdemesítette, és melly hisszük minden magyar keblet örömmel és felemelkedéssel töltend el. Ime így szól:

„Ő cs. k. Felsege Uraságotat brigadiernak és táborőrnagynak kinevezte.“

„Ezen előléptetés Uraságod' jeles erényei és sokféle érdemei' megismértének esalhatatlan jele. A' mit tökéletes örömeire leginkább az bizonyít, hogy ezen felemeltetését minden derék katonának, ki csak isméri, különös övendezése 's részvéte kíséri.“

„Uraságod a' kormányára bizott ezeredet vitéz bajnokokká képezte. Példájának nyomos behatása, ritka elméssége, ajánlatos mértékletessége és szelid bánásmódja ébreszté fel azon tánoríthatatlan bátorságot, azon győzni vagy halni tökélett sándékot, azon rendíthetetlen állhatatosságot, azon király 's haza iránti örökre kiolthatatlan szeretetet, mellyel ezeredem' feláltatól fogva magát vezérlete alatt, mind a' csata' piacznán, mind a béke' ölében kitüntette. A' közlélek és bajnokság velök minden időben azon egy nyomon járdalt.“

„Hiven meg fogják Uraságodnak utóji az általa adott talpisméreteket tartani, és soha azon vigasztalattól meg nem fog fosztatni, hogy a' jó lábra állított ezered jó karban is tartassék.“

„Én azon ezerednek, melly várakozásomnak pontig megfelelt, tovább is feje azon legélénkebb kívánattal maradok, hogy az mostani állapotjában minden legparányibb fogyatkozat nélkül fentartas-

sék; — 's ezen alkalommal minden fáradalmaért 's ezeredemhez nyilatkozott hajlandóságáért szives köszönetemet jelentem.“

„Oktatványom a' jövő ezredes kapitányhoz, mint Uraságodnak tett rendeleteivel, mellyektől távozni soha szabad nem léssen, tökéletes meglegedésemnek bizonyítványa annak idejében megérkezik.“

„Uraságod' emlékezete, különösen kedvelt táborőrnagy úr! az ezerednél megörökül. A' minek biztosabb bizonyosságára akarom, hogy Uraságod a' nádori huszár ezered' ezredes kapitányának öltözetében melyképét költségemre valamely híres képíró által lerajzoltassa. Azon melykép, míg én imez ezerednek tulajdonosa leendek, mindenkor a' Nádor huszár ezered' kormányozójának lakhelyén kinek kinek szabad láthatására fog tartatni.“

„Kivánom továbbá, hogy Uraságod életének történeteit magyar nyelven ugyanazon melyképnek hátára irassa, mellyekre az utóbbi ezredes kapitányok az ezeredet visszaemlékeztetni fogják.“

„Felette kellemesen érdekel, ha ezen kívánatom minél előbb valósúl, hogy így személye ezeredemtől megtávoztával se távozzék; — és várova várok minden alkalmat, mellyben Uraságodnak némünemüképen használhatnék. Adja Uraságod bucsuvételemet az egész ezerednek tudtára, mihelyt előléptetésének oklevele megérkezik. Jósef Nádor.“

Levelünk' szorossága nem engedi Hertelendynek szívet indító végszavait, valamint a' nemes Nádor huszár ezrednek hasonló bucsúját és háladó tisztekedéseit körülállásosan előterjeszteni.

Mindezek után megindula Hertelendy *Lembergbe*, uj rendeltetése' pályájára, hol brigádáját négy évig kormányozá, míg 1812 altábornagynak hirdettetett. Végre ezen méltóságot két esztendeig viselvén minekutána ötvenöt 's fél esztendeig a' királyi szék' oltalmáért 's a' haza' boldogságaért az élet' minden sanyaruságaival és veszélyeivel viaskodott, 1814 nyugalomba lépett. Öregségének csendes órájít Gyöngyösön, hol a' Nádor huszár ezred ekkor feküdt, tisztelt tanítványai keblében töltötte. De nem tarta sokáig földi pályája, 's 1820 junius' 16kán a' nemes lélek, a' hűségnek és bajnokságnak példája, visszatért teremőjéhez.

Életében mindenkor foglalatlos, ritka pontoságu és fáradhatatlan munkatűró volt, kit mint embert a' józan okosság, mint katonát a' becsület, mint keresztényt a' hit 's a' jövőndő élet' reménye igazgata 's vezérele nemes tettek' gyakorlására. Társalkodása a' bő tapasztalásu bajnoknak vig és egész gyönyörködésig kellemes vala. A' magasabb tudományokban ugyan gyakorlatlan, de valódi katonai elmésséggel, nagylelkű bátor-

sággal és igazságszeretettel teljes volt. Királyának és hazájának áldozott élete őt a' halhatatlan magyar hősök' sorába emelte.

A' lélek' hatalma a' testen.

Azon ragadványos láz' keletkezését 's elterjedését, mely 1799 *Genuát* pusztította, *Rasori* és más orvosok leginkább azon uralkodó szomorúságnak tulajdonították, melybe a' különben vidor lakosokat többféle külső nyomorúság ejtette. Ugyanakkor tájban (1800) döglesztő erejű sárga láz pusztította *Andaluziá'* lakosait is. *Cadix*ban magában több vala naponként kétszáz halottnál; minden gondosság mellett is rémületes halotti szag terült el az utcákon és a' félelem miatt elzárkózott házakban; senki sem mert oly helyen járni, hol másokat vagy éppen beteget találhatott, a' templomok és egyéb közhelyek üresen állottak, minden közösülés megszűnt, 's nem igen hallott egyéb halotti haragnál 's a' halottas szekerek' csörömpölésénél. Midőn végre a' barátság' és ismeretség' kötelei is elszakadoztak a' szerencsétlen város és szomszéd vidékei közt, 's néhány *Xeresbe* szaladó lakosok kövekkel visszahajgáltattak, akkor az előbb annyira kedvelt *Cadix* siralom' és gyász' helyévé lőn, 's egy ostrom alatti városhoz hasonlita. A' félelem annyira nevedett, hogy ennek következtében egészségesek is meghaltak a' nélkül, hogy a' ragadványnak jelei vetettek volna rajtok észre; mások jónak vélt ellenszerezéssel élék vagy erőlténiték el magukat. Ekkor hirtelen megjelent a' város előtt az angol hatalmas flotta, 's a' valóban vagy képzeletben betegeskedő városiak' lelkében más mozgást okozott. A' pestistől félsz elfelejtetett, ismét bátorkodtak kimenni a' hazából, a' köz gyülekezeti helyei ujjalag betelének; a' találkozó' beszéde most már nem a' pestisről folyt, hanem a' fenyegető ellenségről 's az ellentállás' módjáról. Ezen belső mozgásnak befolyása, melyet a' későbbi évszak erősített, tagadhatatlan vala. A' halálkozás úgy megcsillapodott, hogy nem sokára alig figyeltetett; a' már megbetegültek közül sokan meggyógyultak, a' nyavalya' tovább terjedése megszűntnek látszott, 's rövid idő múlva egészen visszaállott a' lakosok' hajdani épsége. Így szaporította *Angolországban* is 1625 és 1636 az igen aggodalmas rendelés a' betegségtől közös félelmet 's ezáltal a' nyavalya' elhatalmazását, a' rendelés' eltörlése pedig jótékony, enyhítő befolyását mutató. Az *áthénei* pestisnél, melyet *Thucydides* oly mesterileg leír, nem a' nyomor' iszonyu hatalma, nem a' betegség' mérges lehel-

lete, hanem a' lakosok' minden istenit és emberit elfelejtő kétségbeesése pusztított. Így haltak meg 1800 sok katonák nem a' betegség hanem a' lazaret miatti félelemben, mert ez oly nagy volt, hogy a' lazaretba kerülteket többnyire mind megtévelyította. Nem helytelenül cselekedett tehát *Arajuba* orvos, kit a' spanyol ministerium *Malagába* küldött, hogy ott a' sárga láz ellen czélirányos rendelkezéseket tegyen, mikor megérkezettével mindjárt megnyitatta a' templomokat, iskolákat és más gyülekezeti helyeket. A' *Te Deumot* elénekelte mintegy a' már kiállott veszedelem után, illuminatiokat és nyilvános összeseregléseket intézett. Noha a' lakosok' ilyképen felbátorítása a' gyógyítást nem tevé tüstént sikeressé, mindazáltal tagadhatatlanul sokat használt, mert egy hónap alatt vége lett a' betegségnek.

Lágyabb nemű hideglelekben még gyakrabban mutatkozik a' lélek' gyógyító vagy öldöklő hatalma. Egy hatvan esztendősbetű embert csaknem tüstént meggyógyított sárgasággal járó borzongásából az a' tudósítás, hogy neje fíjat szült neki, mi után ő annyiszor esenkedett. Egy fiút az a' jó hír gyógyított meg harmadnapos hidegleléséből, hogy próbamunkájáért elsőnek tétették az iskolában. Egy embert ijedelme gyógyított meg, midőn a' lóru leesett és egyik lábát eltörte; egy katonát pedig, ki a' patkányt nem szenvedhette, ennek véletlen rángrása gyógyított meg, egy beteget ismét felettébb nagy haragra gerjedése. Általában a' léleknek minden megindulása nagyon foganatos a' hideglelésben, mert a' lélektől származik mind a' gyógyító mind a' betegítő befolyás a' testre. Egy orvos' példája elevenen mutatja ezt, ki veszedelmes hideglelésben feküdt; más orvosok 17 napig nem tudtak neki álmat szerezni, 's a' halált hozandó ájulásokat el nem távoztathatták. A' beteget szünetlenül az a' vélemény kínozta, hogy nem maga házában van, hanem ágyban feküdvén ellenségei hordozzák ide 's tova. Mindig tulajdon szobájába kívánt vitetni, de ezt a' kívánságot megtagadák tőle az orvosok. Végre a' tizenhetedik napon nem lévén már reménységök felgyógyulásához, teljesíték számtalanszor ismételt kívánságát és nyoszolyával együtt szobájába vitették. Itt a' beteg néhány percz múlva úgy megnyugodott, hogy nyolcz órai álomba merült, melyből éppen ébred fel. Ugyanezen orvos azzal gyógyított meg egy ingerlékeny beteget, ki mindig a' haláltól félt, hogy komolyan azt mondá neki, mulhatatlanul meg kell halnia; ezen a' beteg megrettenvén, nem sokára meggyógyult.

Vándor madarak.*)

A' madarak tavasszal délről éjszakra, ősszel pedig éjszokról délre útnak, még pedig csaknem mindig egy határozott időben, úgy hogy az elindulást csak rossz időzet hátráltathatja. Elköltözésre közönségesen esős időt választanak, tavasszal leginkább erős éjszakai szél után érkeznek meg.

Az utazásban eltöltött idő nincs mindig arányban az út' hosszúságával; a' tavaszi megérkezéskor jobban látszanak sietni haza, mert ilyenkor csak enni 's pihenni mulatnak az úton; de ősszel a' költözéskor egészen máskép van a' dolog; némelly nemek, például a' szalóka, több stációkon darabig mulatnak. Oka az lehet, hogy a' tengerpartokon több eledelt lelnek, 's fiataljaik miatt is kénytelenek megállongani, mivel azok nem győznék a' folytonos utazást. Más neműek egymás után költöznek el; mások ismét igen rövid idő alatt jönnek és mennek.

Jóllehet minden madárnem bizonyos irányt veszzen utazásában délről éjszakra 's megfordítva, ezen irányt mindazáltal némelly körülmények megváltoztatják több mértfölddel sőt gradussal is; mi onnan gyanítható, mert némelly ezelőtt 20 — 30 esztendővel nem látott madárnemek most közönségesen láttatnak e' vagy ama' tartományban, mások ellenben, mellyek azelőtt mindennapiak voltak, egészen kitűnnek. Bizonyos nemű vándormadarak nem is mindig ugyanazon útat választják ide- 's elutazásukban. Az elköltözéskor láthatók néha épen észrevehetetlenül érkeznek haza. Így van ez legalább némelly sólyomféléknél; azért hihetőleg más úton járnak tavasszal.

Néha alkalmi vándorlások is történnek, ha a' madár békesebb helyet keres tanyául, vagy következő vihar és fergeteg ellen menekszik, mellyet előre megérez.

De mindezen felfedezések nem elegendők a' természetvizsgálónak; neki az okokat is kell tudni, hogy azokból következtetéseket huzzon. Látja az ember, hogy rendszeren és meghatározott időben változtatják a' madarak lakásukat, csudálatra méltó rendet tartanak, egy vezérnek kalauzolása alá adják magokat 's a' t. de mi vezérli úgy őket költözéseikben, miképen találják meg az alkalmas helyeket, mindez nem tudatik még. Lehet ugyan némelly okokat előadni, de azok nem ki-

elégítők. *Linné* két fő okból származtatja a' madarak' vándorlását, a' hidegtől 's a' hősegtől. Ehez járulhat még az élelemhiány is születési helyükön, 's az élelembőség a' melegebb tartományokban. De mindezek koránt sem kimerítők, és alig ha megfjethetnek valaha tökéletesen, mint más dolgok is a' természetben, például, hogy ki tanítja a' kakukot más madár' fészkebe tojni? ki oktatja az alig született bűvált anyja' hátára mászni 's ott erősen tartózkodni, ha az elhagyja fészket vagy a' veszedelem elől fut? Valyon az, mit mi *ösztönnek* nevezünk, nem olyan tulajdonsága e az állatoknak, mellyet soha ki nem magyarázhatunk? Talán ezen tulajdonságban kell keresnünk legfőbb okát a' madarak' vándorlásának; mert a' feljebbi okok azért sem elegendők, mivel azok szerint más madaraknak is el kellene költözniök a' szigorú idő elől, tudva lévén, hogy az apróbbak és gyengébbek még kevésbé állhatják azt ki.

Az eledel' szükére vagy bőségére nézve azt lehet mondani, némellyik majdnem egyedül csak bogarakkal él, mégis akkor hagy el bennünket, mikor legtöbb bogár jön létre. Leggyőzőbb bizonyítványa, hogy a' madarak ösztönből költöznek el, az, hogy ha egyszer eljött az idő, semmi sem tartóztathatja fel őket; mert hiszen a' hidegséget úgy is kiállják az itthon maradtak, mellyek talán fogságba estek. Ha ősszel igen szép is az idő, ha bőven van is eledel, még sem mulatnak a' vándorlók. Ha kalitkában tartatnak, noha sem eleség sem melegség nem hibázik, mihelyt eljön a' költözés' ideje szerfelett nyugtalanoknak, 's kivált éjszaka ide 's tova vergődnek, keveset esznek és valami honvágy lepi meg őket, melly néhány napig búsítja; utóbb pedig ismét visszanyerik előbbi élénkségüket. Ugyanezen jelenetek láttatnak tavasszal is, csak hogy kevesebb mértékben.

Az ösztönön kívül a' tapasztalásnak vagy helyesebben az emlékezetnek is nagy befolyása lehet a' vándorlásra. A' vénebbek közt bizonyosan vagynak olyanok, mellyek már többször megtették azt az útat. Nem hihető e tehát, hogy ezek vezérlik a' fiatalabbakat? Megerősödik az ember e' hiedelmében, mikor látja, hogy a' tavasszal visszatérők a' tavai elhagyott fészket ismét elfoglalják. Bölcsője alkalmasint legkedvesebb lakhelye is; sőt ha az öregek elvesznek, a' fiatalok közül egy pár foglalja el az anyai fészket. Hogy az elmenet' és visszajövet' ideje nincsen szoros viszonyban a' clima' változásával, részént onnan van, mivel a' vizsgálódások nem hozzák összefüggésbe az időt, részént mivel a' vizsgálódók nem vevének minden madárfajt külön

*) Már tavai is értekezék e' nevezetes természetüneményről; de reménylünk, hogy az itt előterjesztett értekezés nem leendő kedvetlen bővítése a' már felhozottaknak vagy inkább csak megérintetteknek.

figyelembe. A' fecske kétségkívül bizonyos követete a' tavasznak, mégis több fajai vannak, melyek különböző időszakokban érkeznek haza és mennek el.

Gazdasági tekintetben megjegyzésre méltó, hogy mihelyt a' mezei pacsirta haza jön, mi néha már februariusban megesik, hó ugyan eshetik még utána, de tartós tél bizonyosan nem lesz már. A' fecske legbiztosabb követete, hogy a' fagyos éjszakák már elmúltak, és már a' gyengébb nemű növények is ültetethetnek. A' szalóka akkor jön elő, mikor már a' tavak megszabadultak a' jégtől 's a' marhát legelőre lehet hajtani.

Az angol órák Törökországban.

Az angol óra, jósága és tartóssága miatt, mellyet egy pár század óta tapasztaltatott, igen becses a' töröknél és drágábban fiztetetik mint más óra. Még most is Törökországba vitetnek leginkább az olyan órák, mellyekben legtöbb belső érték vagyon, és gondosan vigyáznak rá, hogy ezen régi hitel egy ósághoz ragaszkodó nemzetnél, melly századok mulva is onnan pótolja szükségét, honnan elődei jó portékát kaptak, az újabb korban szemlélődők által, kik semmi elvet nem követnek, esorbulást ne szenvedjen. A' törökök' kedvezésének fentartására az órák most is a' régi formára csinálják nekik az órákat, 's ünneveik helyett híres eldődek' nevét teszik rá emlékeztül, minthogy az jobban tiszteltetik a' Bosphorus' partjain mint otthon. Még azt is szükségesnek tartják, hogy noha a' datum új, a' készítőnek költött nevét 's annak költött czimjét ugyanolyan betűkkel tegyék az órára, milyek a' 17ik században divatoztak.

Gazdaságos fejkötő.

Minthogy egy férj kedves élete' párjának kimeríthetetlen módikivánátát össze nem tudta jövedelmével egyeztetni, sok fejtörés után e' következő gazdaságos fejkötőt találta ki, mellyel a' változást kedvelő hölgy kielégítheti vágyát, a' nélkül, hogy férje' erszényét kiürítné. A' már készen lévő minta szerint többszörös drótszövetből áll ez a' fejkötő, mellyben a' sodronyszálak mind bizonyos izekre osztvák és apró selyemsinórok-

kal ellátvák. Egy sinórka meghúzatván, a' drótszövet azonnal a' legszebb török fejkötőt mutatja, a' milyen csak valaha egy zultánné' fején ékeskedett. Az ember elkiáltja „Hókus pókus!“ 's azonnal egy angol kalap áll elő. Meghúzatik egy harmadik sinórka, 's egy kifeszített vitorlájú hajó tűnik elő. A' negyedik valóságos ananást teremt leveleivel, az ötödik egy várat, a' hatodik egy chinai kalitkát, 's így tovább. Ha ebéd után pamlagán akar nyugodni a' dáma, csak egy titkos sinórkát húz meg, 's a' fejkötő párnává lesz; felébredés után egy másik sinór ismét új alakba hozza. A' feltaláló előfizetésre akarja kiadni ezen fejkötőt, és számos előfizetőt reményl.

E g y v e l e g.

Leány-nevelés. A' tunisiaknál az a' szokás uralkodik, hogy a' léányt, mielőtt férjhez adatnék, valósággal meghizlalják. Alig választatik el az anyától, keskeny szobába záratik, arany és ezüst karikák rakatván karjaira és lábaira. Ha a' leány özvegy vagy elvált férjnek van szánva, ennek első neje' karikái tüzetnek fel. Azután a' legtlálalóbb eledetek adatnak a' leánynak nagy bősséggel mindaddig, mig a' karikák szorítani kezdik a' testet. Mily nehéz legyen itt egy karcsu leánynak egy kövér asszony után következni a' férj mellé, könnyű elgondolni 's gyakran minden fáradság sikertelen marad.

Vén tekenős béka. Springfieldben, az északamerikai egyesült státusokban, 1823 esztendőben egy tekenős békát találtak, mellynek tekenőjére 1717 esztendő szám vala felmetszve késsel.

Lelemény. 1833 évi november' utóján néhány halász Ivingston' partján egy rézládácskát húzott ki a' hálóval, mellyben 24 darab pénz vala I Jakab' melyképevel. A' pénznek mit sem ártott a' víz, mert a' ládácska víz- és levegőhatatlanul volt elzárva, szélein pedig beszurkolva; de miként került oda 's miképen maradt meg a' skót király képe, meg nem magyaráztathatik.

Hónnan került a' cseresznye. A' fekete tenger hegyes vidékéről, (Jáson fokhegyeiről) hozta Lukullus legelsőben a' cseresznyét Európába.

Mongol büntetés. Timkovszky azt mondja chinai utazásában, a' mongoloknál az a' kegyetlen szokás uralkodik, hogy a' tolvajnak, ha értékes dolgot lopott, lábai megfőzetnek.

POZSONYBAN.

Szerkezteti 's kiadja Orosz József, nyomtatja ifj. Schmid Antal.